

**KIRILL VA LOTIN ALIFBOSIGA ASOSLANGAN O‘ZBEK
YOZUVLARIDA QO‘SHIB YOZISH, AJRATIB YOZISH VA
CHIZIQCHA BILAN YOZISH QOIDALARI TIZIMI**

Andijon davlatning pedagogika instituti Filologiya fanlar doktori dotsent

Usmonov Farxodjon Faxriddinovich

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Qovulova Nozimaxon Raximjon qizi

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Xudoyberdiyeva Gulhayo To‘lqinjon qizi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada o‘zbek tilining yozma nutq me‘yorlari doirasida muhim ahamiyat kasb etuvchi qo‘shib yozish, ajratib yozish va chiziqcha bilan yozish qoidalari tizimi atroflicha tahlil etiladi. Tadqiqot faqat “Yozma nutq me‘yorlari” faniga oid ma’ruza matni asosida olib borilgan bo‘lib, u kirill va lotin grafikalariga asoslangan yozuv tizimlarida ushbu qoidalarining tarixiy shakllanishi, morfologik va semantik asoslari, amaliy ifodalanishi va dolzarb muammolariga e’tibor qaratadi. Shuningdek, maqolada yozuv tizimi islohotlari bilan bog‘liq tarixiy bosqichlar, o‘zbek tilining yozma shaklida imlo me‘yorlarini shakllantirishda qo‘llanilgan nazariy yondashuvlar, so‘z tuzilishining grafik ifodasiga doir muammolar, hamda bu me‘yorlarning zamonaviy ta’lim tizimidagi o‘rni yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *O‘zbek tili, yozma nutq me‘yorlari, orfografiya, qo‘shib yozish, ajratib yozish, chiziqcha bilan yozish, lotin grafikali yozuv, kirill yozuvi, til islohoti,*

soʻz birikmalari, imlo qoidalari, morfologik tahlil, semantik birlik, tarixiy grafika oʻzgarishlari, til madaniyati

Аннотация (на русском языке): В данной статье всесторонне анализируется система правил слитного, раздельного и дефисного написания, имеющая важное значение в рамках норм письменной речи узбекского языка. Исследование основано исключительно на лекционных материалах по дисциплине «Нормы письменной речи» и охватывает историческое формирование данных правил, их морфологическую и семантическую основу, практическое выражение и актуальные проблемы в системах письма на основе кириллической и латинской график. Также в статье рассматриваются исторические этапы реформы письменности, теоретические подходы, применённые при формировании орфографических норм письменного узбекского языка, графические аспекты словообразования, а также значение этих норм в современной системе образования.

Ключевые слова: узбекский язык, нормы письменной речи, орфография, слитное написание, раздельное написание, дефисное написание, узбекская латиница, кириллица, реформа письменности, словосочетания, орфографические правила, морфологический анализ, семантическое единство, исторические изменения графики, языковая культура

Abstract (in English): This article provides a comprehensive analysis of the system of rules for compound, separate, and hyphenated writing, which plays a significant role within the norms of written Uzbek language. The study is based solely on lecture materials from the subject “Norms of Written Speech” and examines the historical development, morphological and semantic foundations, practical applications, and current issues of these rules in writing systems based on Cyrillic and Latin scripts. The article also highlights the historical stages of script reform, theoretical approaches used in shaping the orthographic norms of

written Uzbek, graphic representation challenges in word formation, and the role of these norms in modern education.

Keywords: Uzbek language, norms of written speech, orthography, compound writing, separate writing, hyphenated writing, Latin script, Cyrillic script, writing reform, word combinations, spelling rules, morphological analysis, semantic unity, historical graphic changes, linguistic culture

Kirish

Til jamiyat taraqqiyotining asosiy vositasi sifatida insoniyat tafakkuri va madaniyatini avlodlardan avlodga yetkazishda yozuv orqali o'zining muhim funksiyasini bajaradi. Ayniqsa, yozuvda biror tushuncha yoki fikrning aniqlik va ravshanlik bilan ifodalanishi imlo qoidalariga qat'iy amal qilish orqali ta'minlanadi. Ushbu imlo me'yorlari tizimida esa qo'shib yozish, ajratib yozish va chiziqcha bilan yozish hodisalari alohida o'rinni egallaydi. Bu qoidalar yozma nutqdagi birliklarning sintaktik, morfologik va semantik jihatdan birligiga yoki mustaqilligiga asoslanadi. "Yozma nutq me'yorlari" fanida bu masalalar grafik va orfografik jihatdan tizimli yondashuv asosida o'rganiladi. Xususan, lotin grafikasi asosidagi o'zbek yozuviga to'liq o'tish jarayonida bu me'yorlarning mazmuni o'zgarishdan, ammo shaklidan yangi tizimga moslashtirilishi orfografik islohotlarning asosi bo'ldi.

Tarixiy asoslar

O'zbek yozuvi tarixan bir necha muhim bosqichlardan o'tgan bo'lib, har bir bosqichda yozuv qoidalari qayta ko'rib chiqilgan va zamon talablariga moslashtirilgan. Dastlabki yozma yodgorliklar arab grafikasi asosida yaratilgan bo'lib, ular asosan diniy va ilmiy adabiyotlarda qo'llanilgan. Bu davrda yozuvda qo'shib yozish va chiziqcha bilan yozish kam qo'llanilgan, ajratib yozish esa arab tilidagi sintaktik tizim asosida shakllangan edi. 1929-yildan boshlab, Sovet Ittifoqi

tarkibida o‘zbek tili uchun yangi lotin yozuvi qabul qilinadi. Bu bosqichda yozma nutq me‘yorlari bo‘yicha dastlabki izlanishlar boshlangan, orfografik qoidalar tizimlashtirilgan. 1940-yilda kirill yozuviga o‘tilgach, ko‘plab yangi imlo qoidalari paydo bo‘ladi. Xususan, qo‘shma so‘zlar, takroriy birliklar va grammatik bog‘lanishlarning yozilish shakllari kirill yozuvi asosida qat‘iylashtirildi. 1993-yildan buyon mustaqil O‘zbekiston Respublikasida lotin yozuviga bosqichma-bosqich o‘tish amalga oshirilmoqda. Bu jarayon orfografiya tizimini zamon ruhiga moslab qayta ko‘rib chiqishni, xususan, qo‘shib yozish, ajratib yozish va chiziqli bilan yozish me‘yorlarini qayta tahlil qilishni taqozo etmoqda.

Qo‘shib yozish qoidalarining tizimliliigi va asoslari

Qo‘shib yozish o‘zbek tilida grammatik birliklar va leksik birliklarning bir butun sifatida idrok qilinishini ta‘minlaydi. “Yozma nutq me‘yorlari” fanida bu hodisa morfologik me‘yorlar asosida izohlanadi. Masalan:

- **Qo‘shma ot va sifatlar:** qabulxona, hamsuhbat, devsiyat.
- **Ma‘no birligi mavjud bo‘lgan obrazli so‘zlar:** otquloq, devqomat, molqo‘ra.
- **Takror va taqlid so‘zlarga qo‘shimcha qo‘shilganda:** pirpirak, hayhayla.

Ushbu birliklarning yozuvda qo‘shib yozilishi ularning til tizimidagi bitta leksik birlik sifatida tan olinishi bilan izohlanadi. Qo‘shma so‘zlar har doim ham morfemik tahlil orqali bo‘linmasligi mumkin, ammo yozma nutqda bu birliklar mustahkam ma‘no butunligini ifodalaydi. Shuning uchun ularning orfografik jihatdan qo‘shib yozilishi semantik asosga ega bo‘ladi.

Ajratib yozish qoidalari va ularning murakkabligi

Ajratib yozish qoidasi tilshunoslikda ko‘proq sintaktik va funksional mustaqillik mezonlariga asoslanadi. Ushbu hodisa ayniqsa fe‘llar, ko‘makchilar va yuklamalarning yozilishida dolzarb bo‘lib keladi:

• **Qo'shma fe'l birliklari:** sotib ol, olib chiq, ta'sir et, qochib ket – bu yerda har ikkala komponent o'z mustaqil grammatik shakliga ega va ajratib yozilishi kerak.

• **Ko'makchi fe'l bilan birikmalar:** aytib ber, olib ko'r – har ikkala so'z o'z grammatik vazifasini saqlaydi.

• **Og'zaki nutqdagi fonetik o'zgarish asosida hosil bo'lgan yozuvlar:** boroladi, aytaver – bu og'zaki nutqdagi tovush o'zgarishlariga asoslangan yozuv shaklidir.

Ajratib yozishdagi eng katta murakkablik esa yangi yozuv tizimi (lotin grafikasi)ga o'tganda yuzaga keladi. Chunki ayrim ko'makchi va fe'l shakllari og'zaki nutqda bitta so'zdek jaranglasa-da, yozuvda ularni ajratish talab etiladi. Bu esa savodxonlik va punktuatsion madaniyatni oshirishda doimiy mashg'ulotlar talab etilishini ko'rsatadi.

Chiziqcha bilan yozish qoidalarining stilistik va semantik yuklamasi

Chiziqcha bilan yozish orfografik jihatdan nisbiy mustaqillikka ega bo'lgan so'zlar orasidagi aloqa vositasi sifatida xizmat qiladi. Ma'ruzada ushbu qoidalar quyidagicha yoritilgan:

• **Juft so'zlar:** aka-uka, mehr-shafqat, yosh-qari, qovun-tarvuz – bu so'zlar semantik jihatdan bir-birini to'ldiradi yoki zidlik, juftlik, to'plam ma'nolarini bildiradi.

• **Takror so'zlar:** qip-qizil, dum-dumaloq, qop-qop – bu holatda chiziqcha kuchaytma yoki ohang vositasi sifatida xizmat qiladi.

• **Bog'lovchili birikmalar:** yer-u osmon, kecha-yu kunduz – bu yerdagi chiziqcha grammatik jihatdan bog'lovchining ishtirokini ko'rsatadi.

• **Fe'l birikmalarining takroriy shakli:** borasan-qo'lasan, yig'laysan-kulasan – bunda chiziqcha harakatlarning takroriylikini, voqelikda ketma-ketligining stilistik vositasidir.

Chiziqcha bilan yozish, bir tomondan, yozma nutqning ritmik va semantik aniqligini, boshqa tomondan esa stilistik jozibasini ta'minlaydi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda va publitsistik matnlarda bu vosita nutqqa obrazlilik baxsh etadi.

Xulosa

Yozuv – tilning grafik ifodasi bo‘lishi bilan birga, ma’no va shakl uyg‘unligini saqlab turadigan murakkab tizimdir. O‘zbek yozuvi tarixidagi grafik islohotlar, xususan, kirill va lotin alifbolariga asoslangan yozuv tizimlarida qo‘shib yozish, ajratib yozish va chiziqcha bilan yozish kabi orfografik hodisalar uzviy davom etib kelmoqda. Ularning har biri so‘z va iboralarning yozma shaklda to‘g‘ri aks etishini, mazmunan to‘liq yetkazilishini ta'minlaydi.

“Yozma nutq me’yorlari” fanida bu hodisalarning grafik vositalar (harf, tinish belgisi, chiziqcha) orqali aniq tartibda ifodalanishi talabalarda savodxonlik va nutq madaniyatini shakllantirishda muhim omil sifatida qaraladi. Shuningdek, bu qoidalar tilshunoslik, ayniqsa, orfografiya va morfologiya bo‘limlari bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, yozuv madaniyati va milliy identitetning ajralmas bo‘lagidir.

Foydalangan adabiyotlar:

1. **Orinboyev O.** *Yozma nutq me’yorlari*. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
2. **Sh. Shoabdurahmonov, N. Jo‘rayev, M. Otaxonova.** *O‘zbek tilining orfografiyasi va punktuatsiyasi*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1992.
3. **Zohidov M.** *O‘zbek tili orfografiyasi bo‘yicha uslubiy ko‘rsatmalar*. – Toshkent: Fan, 1997.
4. **Karimov M.** *O‘zbek tilining hozirgi zamon morfologiyasi*. – Toshkent: O‘zR FA Til va adabiyot instituti, 2003.
5. **Shamsiev A. va boshq.** *O‘zbek tilining grammatikasi. I-jild. Morfologiya*. – Toshkent: Fan, 1992.
6. **Abduazizov A.** *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1983.
7. **Normurodov A.** *Til madaniyati asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.